

ÂŞIK ŞENLİK'İN HİKÂYELERİ ÇERÇEVESİNDE HALK HİKÂYELERİNİN TASNİFİ MESELESİNE
DAİR BİR DEĞERLENDİRME

PROF. DR. ALİ DUYMAZ*

GİRİŞ

Yaklaşık kırk yıl Rus işgalinde kalan Kars'ı, Anadolu ile Azerbaycan arasında ortak bir âşıklık ve hikâyecilik geleneğine sahip kılan âşıkların başında Çıldır'lı Âşık Şenlik gelir. Doğu Anadolu'dan Gürcistan ve Azerbaycan'a yayılan bölgede kendine has bir âşıklık kolu oluşturan Çıldır'lı Âşık Şenlik'in (1830-1913) önemli bir halk hikâyesi musannifi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Doğduğu Suhara'nın (Yakınsu) dışına taşıp Hasta Hasan'ın çırağı Âşık Nuri'den saz çalma sanatının inceliklerini öğrenen Şenlik, Çıldır'a döndüğünde artık bölgenin tanıdığı usta bir âşıktır. Mesela tasnif ettiği Salman Bey, Sevdakâr Şah ve Lâtif Şah hikâyelerinden Lâtif Şah hikâyesi Azerbaycan sahasında da tanınmış, yayımlanmış ve sevilmiştir. Ancak işgal sona erip sınırlar çizildikten ve demir perde çekildikten sonra bu ilişkiler de bitmiştir.

Asıl adı Hasan olan Şenlik, 1850 yılında günümüzde Ardahan iline bağlı Çıldır¹ ilçesinin Suhara (Yakınsu) köyünde doğmuştur. Âşık Şenlik Terekeme (Karapapak) boyundandır. Karapapak ağzını en yetkin biçimde kullanan Şenlik, 14 yaşında kuş avcılığı yaparken dere boyunda uyuya kalmış, düşünde aşk badesini içmiş. Kalkınca şiir söylemeye başlamış. 19 yaşında iken Ahılkelek'in Lebis köyünden Âşık Nuri'den saz çalmayı öğrenmiştir. Kars, Ahıska, Borçalı, Tiflis, Gürü ve Revan'ı dolaşmış, çağının birçok âşığıyla karşılaşmalar yapmıştır.

Bu bildiride Âşık Şenlik'in tasnif ettiği Salman Bey, Lâtif Şah ve Sevdakâr Şah hikâyeleri başta olmak üzere hakkında henüz tam hikâye formatına erişmemiş metinler de ele alınarak halk hikâyeciliği kapsamında değerlendirmeler yapılacaktır. Anadolu ve Azerbaycan Sahası halk hikâyelerinin tasnifi problemlerine bu çerçevede ışık tutma çabası içinde olunacaktır.

Öncelikle Âşık Şenlik'in hikâyeciliği, bildiği, anlattığı ve tasnif ettiği hikâyeleri ile henüz hikâyeleşmemiş "kara hikâyeleri" konusunda kısaca bilgi vermek istiyoruz.

* Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ Çıldır, âşıklık geleneğinin önemli muhitlerinden biridir. Aslında eskiden Çıldır-Ağbaba muhiti olarak bilinen bu muhit, I. Dünya Savaşı sonrasında çizilen sınırlarla Türkiye, Ermenistan ve Gürcistan olmak üzere üç parçaya bölünmüştür. Çıldır, Türkiye sınırları içinde kalırken Ağbaba-Şöreyel bölgesi Ermenistan'a bırakılmış ve daha sonra burada Amasiya ve Gukasyon bölgeleri oluşturulmuştur. Gürcistan sınırları içinde kalan Ahıska ise özellikle sürgün sonrası bütün kültürel özelliğini yitirerek Cavahetiya adını almıştır. Bu muhitin en önemli ve usta şairi Hasta Hasan'dır. Hasta Hasan'ın yetiştirmesi olan Âşık Şenlik de XIX. Asır Çıldır-Ağbaba âşıklık geleneğinin en güçlü temsilcisidir (Esker 2007).

ÂŞIK ŞENLİK'İN HİKÂYECİLİĞİ

Kars ve çevresinde âşıkların hemen tamamı hikâyeci-âşık sayılabilir. Âşıkların çoğu hikâye anlatıcısıdır, usta âşıklar ise hem hikâye anlatıcısı hem de hikâye musannifidirler. Ayrıca haklarında hikâye parçacıkları veya epizotlar oluşup henüz hikâye formatına girmemiş anlatılar da bulunan şöhretli usta âşıklar da vardır. Âşık Şenlik bu son grupta yer alan âşıklardandır.

Âşık Şenlik, tasnif ettiği üç halk hikâyesi ve kendi sağlığında iken başından geçmiş ve ölümünden sonra çıraklarının anlattığı “serencam”, “rivayet” veya “ahvalat” adıyla anılan bir çok hikâye parçacıkları, yani “kara hikâye”leri bulunan, yaşadığını kesin olarak bildiğimiz, hayatının neredeyse tüm safahatını takip edebildiğimiz güçlü bir âşıktır. Şenlik kolu adıyla Türkiye’de bilinen yedi âşıklık kolundan en güçlülerinden birinin kurucusu olduğu için kendisinden sonraki dönemde gerek Anadolu’da gerekse Azerbaycan ve bugün Ermenistan ve Gürcistan sınırları içinde kalan bölgede temsilcileri bulunan Şenlik, âşıklığı yanı sıra hikâyeciliğiyle de çok önemli bir şahsiyettir.

Bu özellikleri sebebiyle halk hikâyelerinin tasnifi meselesinde Boratav’dan itibaren canlı bir örnek olarak meseleye ışık tutan isimlerden biri olmuştur. Boratav’ın tasniflerinde konularının kaynağı “olmuş vakalar” olan ve “yaşadığı gerçek olan âşıkların romanlaşmış hayatları”nı konu alan “Aşk Hikâyeleri” grubunda Şenlik’in adı anılırken “Musannifleri belli hikâyeler” arasında da onun tasnif ettiği Salman Bey, Lâtif Şah ve Sevdakâr Şah gibi hikâyeler ilk örnekler arasında sayılmıştır (Boratav 2002: 18).

Âşıkların biyografilerini ele alan halk hikâyeleri çoğunlukla aşığın kendisi tarafından, bazen de çırakları veya aşığın tesirinde kalan diğer âşıklar tarafından tasnif edilebilmektedir.

BİLDİĞİ VE ANLATTIĞI HİKÂYELER

Âşık Şenlik’in bildiği ve anlattığı hikâyeler arasında Köroğlu kolları, Ercişli Emrah, Âşık Garip, Ferhat ile Şirin, Kerem ile Aslı, Leylâ ile Mecnun, Sümmanî ile Gülperi, Tahir ile Zühre, Vamık ile Azra, Yaralı Mahmut gibi meşhur halk hikâyeleri vardır (Durbilmez 2006: 345).

Şenlik’in anlattığı hikâyelerin büyük kısmı özellikle “Âşıkların Hayatları Etrafında Oluşan Hikâyeler”dir. Bunlardan en azından bir kısmı, yani Âşık Garip, Ercişli Emrah ile Selvihan, Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre gibi hikâyeler “Yaşadıkları Varsayılan Âşıklarla İlgili Hikâyeler” iken, Sümmani ile Gülperi hikâyesi ise “Yaşadıkları Kesin Olarak Bilinen Âşıklarla İlgili Hikâyeler” grubuna girmektedir. Şenlik’in Ferhat ile Şirin, Leylâ ile Mecnun, Vamık ile Azra gibi kaynağı Arap ve Fars kültüründe olan hikâyeler de anlattığı görülmektedir.

ÂŞIK ŞENLİK'İN TASNİF ETTİĞİ HİKÂYELER

Âşık Şenlik’in tasnif ettiği üç hikâye olduğunu biliyoruz. Bunlar Lâtif Şah, Sevdakâr Şah ile Gülenaz Sultan, Salman Bey ile Turnatel Hanım hikâyeleridir. Âşık Şenlik’in tasnif ettiği bu üç halk hikâyesinin konularının kaynağını, teşekkül şeklini

ve tarihlerini neredeyse bütün ayrıntılarıyla bilmekteyiz. Hikâye tasnif eden âşık, çoğunlukla hikâyesinin sonunda mahlâsını veya adını anar, tasnif tarihini söyler, hatta hikâyenin manzum kısımlarında kaç kıta türkü söylediğini bile bildirir. Âşık Şenlik, tasnif ettiği Lâtif Şah, Sevdakâr Şah ve Salman Bey hikâyelerinin son manzumelerinde musannifin kimliğini ve tasnif tarihini bildiren musannif-âşıklardan birisidir. Ensar Aslan'ın verdiği bilgilere göre Şenlik, Lâtif Şah hikâyesini 1290/1873'te, Sevdakâr Şah hikâyesini 1299/1881'de, Salman Bey hikâyesini de 1311/1893'te tasnif etmiştir. Lâtif Şah ve Sevdakâr Şah hikâyelerinde ise kaç hane türkü bulunduğunu da belirtir.

Şimdi bu hikâyeler hakkında biraz daha ayrıntı verelim:

LÂTİF ŞAH HİKÂYESİ

Halk hikâyeleri çoğu kez gerçek bir olaya dayalı olarak, fakat kişiler, olaylar ve yerler itibarıyla neredeyse bütünüyle değiştirilerek kurgusal bir hikâye şeklinde tasnif edilmektedir. Şenlik tarafından tasnif edilmiş olan ve onun musannifi olduğu üç hikâyesinden en çok tanınan ve sevilen hikâyesi olan Lâtif Şah, Şenlik'in Kuzey-Doğu Anadolu dışında Azerbaycan sahasında da çok sevilen ve anlatılan bir hikâyesidir². Bu hikâye gerçek ve yaşanmış bir olaya dayalı hikâyelerden biri olarak kabul edilmektedir. Şenlik'in bu hikâyesi, şöyle bir olaya dayandırılmaktadır:

"... Bir kış günü Suharalılar ağalardan birisinin odasına oturmuş Şenlik'i dinliyorlarmış. Köpeklerin sesine dışarı çıkan birisi, yanında 10-12 yaşlarında ayakları çıplak, elbiseleri yırtık içerisinde bir çocukla ihtiyar, düşkün bir adamı içeriye getirmiş. İkisi de soğuktan titriyorlarmış. Ev sahibi, bunlara çay ekme verdikten sonra, adlarını, nereli olduklarını sormuş. Bunlar Akbabalı amca-yeğenmişler. Çocuğun babası sakat olduğu için, amcası ile nafaka toplamağa çıkmışlar. İhtiyarın adı Mevlüt, çocuğunki de Lâtifmiş. Çocuk, amcasına "Lele" diye hitap ediyormuş. Köylüler bunların durumuna çok acımışlar ve Şenlik'e bunların bu haline bir türkü söylemesini rica etmişler. Âşık da burada irticalen çok duygulu bir türkü söylemiş. Daha sonra da bu türküyü çeşitli eklemelerle bezeterek Lâtif Şah hikâyesini tasnif etmiştir.

Böylelikle Lâtif Şah hikâyesinin hareket noktası ihtiyar bir dilenci ile küçük yeğeni Lâtif'in acıklı durumları olmuştur. Çocuğun soğuktan titreyerek zaten tutarsız bir halde amcasına "Lele" diyerek yardım umması tablosu karşısında duygulanan Şenlik, o anda hayalinde küçük Lâtif'i Yemen padişahının oğlu Lâtif Şah olarak görmek istemiştir. Âşık o anda onu başka Lâtif'lerle, aynı yaştaki, aynı çağdaki mutlu çocuklarla kıyaslayarak korkunç farkı görmüş; ruhunu, muhayyilesini tatmin etmek için bu Zavalh çocuğu da bir şah yapmıştır.

Amcası ihtiyar Mevlüt de Yemen padişahının baş veziri Koca Lele oluyor. Musannif burada nedense kahramanların isimlerini değiştirmeye lüzum görmüyor, Ancak Lâtif'e muhayyel bir sevgili bularak hikâye isimlerinden birisini takıyor." (Aslan 1975: 56-57; Kaya 2003; Alptekin-Coşkun 2006: 88-89; Gültekin 2004: 12-15).

Âşık Şenlik'in bu olaydan bir buçuk yıl sonra bugünkü şekline getirdiği bu hikâyenin anlatılması usta bir âşık tarafından altı saatten fazla devam edermiş.

² Azerbaycan varyantları için bk. Dastanlar 1993: 33-73; AFK 2010: 96-133.

Hikâyede hece ölçüsüyle söylenmiş iki yüz kırk hane şiir varken bu şiirlerden pek çoğu bugün kayıptır³.

Lâtif Şah adlı hikâyenin son türküsünde, hikâyenin Çıldırli Âşık Şenlik tarafından 1290 (1874) yılında tasnif edildiği, hikâyede 147 hane şiir bulunduğu belirtilir:

*“Men leleyem derdim çoktu sinede
Söz bend oluf yüz kırk yedi hanada
Tarih min iki yüz doksan senede
Çıldırli Şenliğin yadigarıdır”*

Âşık Şenlik bu hikâyeyi yirmi dört yaşında iken, yani 1873-1874 yıllarında tamamlamıştır (Alptekin-Coşkun 2006: 88-89).

Mustafa Gültekin, Lâtif Şah hikâyesini; konu açısından, aşk ve kahramanlık konusunun birlikte işlendiği, hacim açısından uzun, coğrafi olarak Anadolu ve Azerbaycan sahasında bilinen ve anlatılan, nazım ve nesrin birlikte yer aldığı ve musannifi bilinen bir halk hikâyesi olarak tarif etmektedir (Gültekin 2005: 12-15).

Konunun kaynağı meselesine gelince bu hususta Ali Berat Alptekin, Lâtif Şah hikâyesinin konu kaynağını masal-efsane olarak belirtmektedir. Daha doğrusu Alptekin, Lâtif Şah hikâyesini masal-efsane kaynaklı halk hikâyeleri içinde değerlendirmektedir (Alptekin 1997: 42).

Ensar Aslan, Âşık Şenlik’i bizzat görmüş ve onun meclislerinde bulunmuş olan Mehti Beyaz’dan yaptığı derlemeleri esas alarak Lâtif Şah hikâyesinin kaynağının yaşanmış bir olay olduğunu belirtmektedir. Bahsi edilen olayı yukarıda aktarmıştık. Aslan, araştırmasının devamında anlatılanların gerçek olduğuna şüphe olmadığını, ancak hikâyeye bakıldığında isim benzerliği dışında herhangi bir benzerlik görülmediğini de vurgulamaktadır. Aslan bu durumu yorumlayarak *“Âşık Şenlik, küçük Lâtif’i Yemen padişahının oğlu Lâtif Şah olarak görmek istemiştir”* demektedir (Aslan 1975: 56-57).

Lâtif Şah hikâyesi hususunda yüksek lisans çalışması yapan Mustafa Gültekin de hikâyenin, bu yaşanmış olaydan hareketle tasnif edildiği görüşüne katılmakta ve şu görüşlerini eklemektedir: *“Muhakkak ki Âşık Şenlik, yaşadığı bu olaydan sonra, değişik icra ortamlarında dinlediği hikâyelerin genel özelliklerine bağlı kalarak Lâtif*

³ Âşık Şenlik’in 220 civarında şiiri mevcuttur. Çünkü gerek şiirleri ve gerekse hikâyeleri zamanında yazıya geçirilmemiş, geçirilenlerin ise kıymeti bilinmemiştir. Bir örnek olay durumun vahametini açıklamaktadır: Şenlik’in yakın dostu ve sırdaşı olan Demirkayalar’ın dedesi Hasogilin Molla Mehdi tarafından yazılan ve toplamı on iki defterden meydana gelen şiirlerinin saklandığı ufak dolap gençler tarafından kırılır. Daha sonra da defter kâğıtlarına tütün sarılır. Olay kısaca şöyle olmuştur: Harp yıllarında Acara taraflarından Çıldır’a dolayısıyla Suhara köyüne kaçak tütün getirilir. Tütün içmeye yeni heveslenen gençler kâğıt bulmakta zorluk çekerler. Çünkü kâğıt almak için dükkâna gitseler büyükleri onların tütün içtiklerini anlayacaklardır. İçlerinden bir akli evvel Molla Mehdi’nin defterlerinin bulunduğu dolabı hatırlatır. Onlar da dolaptan defterleri çalarak onlara tütün sarıp içerler (Alptekin-Coşkun 2006: 91-95).

Şah hikâyesini meydana getirmiştir. Kanaatimizce hikâyenin kaynağı olarak anlatılan olayla, hikâye arasında isim benzerliği dışında bir benzerliğin olmaması da bu durumdan kaynaklanmıştır” (Gültekin 2004: 12-15).

Aynı hikâyenin Sivas varyantını neşreden Doğan Kaya ise bu meseleye temas etmemiştir (Kaya 2003).

Görüldüğü üzere yapılan değişikliklerle hikâye olayın aslından çok farklı boyutlara taşınmaktadır. Artık bu metne bir “roman” gibi yaklaşmak gerektiği kanaatindeyiz.

SEVDAKÂR ŞAH HİKÂYESİ

İran’da otuz bir yıl saltanat süren, ilim adamları, tarihçi ve şairleri himayesine alan Şah Abbas’ın büyük ihsanlarını görmüş olan Terekeme-Karapapak kökenli hikâye musannifleri şahın yiğitliği, cömertliği, savaşları ve aşklarını konu alan kırk civarında türkölü hikâye tasnif ederek bu hikâyeleri halk arasında yaymışlardır. Âşık Şenlik’in Sevdakâr Şah ile Gülenaz Sultan Hikâyesi de Şah Abbas’ın nazımsız ve mahallî ifadesiyle “gara hekat”(kara hikâye)ının Âşık Şenlik tarafından genişletilmiş ve uygun yerlerine şiirler eklenmiş şeklidir. Hikâyenin bitim tarihi 1881 yılıdır. Bitiş tarihi, Sevdakâr Şah’ın ağzından şöyle ifade edilir:

*Bu bir hikâyedir tasnifi özünde
Kühü üç yüz hane otuz sekkizde
Tarih bin iki yüz doksan dokuzda
Gul Şenlik’in vâsf-ı hâli diyersen.*

Sevdakâr Şah adlı hikâyenin son türküsünde verilen bilgilerden, hikâyenin Kul Şenlik (Çıldırli Âşık Şenlik) tarafından 1299 (1883) yılında tasnif edildiği, hikâyede 154 kıta şiir bulunduğu anlaşılmaktadır. Lâtif Şah Hikâyesi’nde olduğu gibi bu hikâyedeki şiirlerin de pek çoğu kayıptır (Alptekin-Coşkun 2006: 89-91). Sevdakâr Şah ile Gülenaz Sultan hikâyesi üzerinde yapısal bir inceleme de yapılmıştır (Tökel 2007).

SALMAN BEY HİKÂYESİ

1877-1878 Osmanlı Rus savaşları sonunda Kars, Ardahan, Batum ve Artvin Ruslar’a bırakılınca Ruslar iskân ve yıldırma politikaları uygulamaya koymuşlardır. Bu politika neticesinde sık sık nahoş olaylar çıkmaya başlamıştır. Bu olaylardan biri de Ahıska’ya bağlı (Şörlü) Azmana köyünde meydana gelmiştir. Köyün ileri gelen zenginlerinden Lezgi lakaplı Osman Ağa’nın malına ve namusuna göz diken hırsızlar, onu köyden uzaklaştırıp evini yağmalamaya başlarlar. Durumdan şüphelenen Osman Ağa geri döner ve evini basan hırsızlarla kavgaya başlar. Osman Ağa, kavga sonunda hırsızlardan birkaçını öldürür, ancak bu arada Osman Ağa’nın eşi Kamer Hatun da hırsızlar tarafından öldürülür. Mahkeme sonucunda Osman Ağa yedi sene hapse mahkûm edilerek Tiflis’teki Nann Kalesi’ne kapatılır. Evi yağmalanmış, yavruları öksüz, kapısı kilitli kalan Osman Ağa’nın yüreği bu acıya dayanmaz, vefat eder. Osman Ağa ile ailesinin bu acı durumu kısa zamanda etrafa yayılır. Haber Çıldır’da Şenlik Baba’ya ulaşırsa da o, başta bu duruma inanmaz. Bir Cuma günü Cuma namazından sonra evinin önündeki kara taşın üzerine oturup güneşlenirken

dostu Osman Ağa'nın babası Emsal Ağa'nın geldiğini görür. Olup bitenleri, birkaç yıl içerisinde on yaş birden ihtiyarlamış olan Emsal Ağa'dan da dinleyen Şenlik Baba çok üzülür ve o gece;

*Osman diyer meni bu günde gören
Hâll-ı müşkül perişana ağlasın
Eflatun yerişse bulunmaz çare
Malum edin o Loğman'a ağlasın*

diye başlayan on beş kıtalık bir destan yazar. Bu destanı birkaç gün sonra Ahıska'ya dönen Emsal Ağa yanında götürür. Şenlik de bir müddet sonra baş sağlığı için Ahıska'ya Osman Ağa'nın köyüne gider. Köyde Osman Ağa'nın kapısının kilitli, evinin ve yavrularının perişan olduğunu gören Şenlik, bu duruma çok üzülür. Daha sonra da Osman Ağa'nın yakınları ve komşuları Şenlik'ten bu olayı bir hikâye şekline getirmesini isterler. Âşık Şenlik hikâyeye başkahraman olarak Osman Ağa'yı seçer. Yaralı Mahmut ile Âşık Kurbanî gibi dönemin sevilen ve güçlü hikâyelerinden daha başarılı bir hikâye tasnif etmek isteyen Şenlik, Salman Bey Hikâyesi'ni tasnif eder. Salman Bey Hikâyesi, Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da anlatılan bütün hikâyelerden daha başarılı olduğu için Âşık Şenlik'in ününün daha da artmasına vesile olur. Ancak diğer iki hikâyede olduğu gibi zamanında yazıya geçirilmediğinden bu hikâyedeki şiirlerin de önemli bir kısmı kayıptır (Alptekin-Coşkun 2006: 91-95).

İlhan Başgöz de derleme izlenimlerinde bu olayı doğrular nitelikte bilgiler vermekte ve başka bir hikâyenin tasnifini de ele alarak olmuş bir olayın hikâye tasnifindeki rolünü vurgulamaktadır:

"Yazımı bitirmeden önce derlediğimiz hikâyelerden ikisi üzerinde kısaca durmak isterim. Türkülü halk hikâyelerinin konularını teşkil eden unsurlar hakkında bildiklerimize bu iki hikâye yeni birini daha kattığı için burada kısaca bahsetmek faydalı olacaktır. Halk hikâyeleri konularını teşkil eden unsurların içinde masallar, menkabeler, tarih hadiseleri, âşıkların hayatı, hayatından başka günlük vakaların da hikâyelerin içine girdiğine ait nadir misaller biliyorduk. Bunlardan birisi Âşık Şenlik'in tasnif ettiği Salman Bey hikâyesiydi. Şenlik bu hikâyeyi civar köylerden birisinde olan bir ölüm hâdisesi üzerine tasnif etmiş. Ölüm için ettiği ağıtları toplamış, onların yok olmamalarını temin için ölümden aldığı bir vaka parçasını da içlerine katarak bu hikâyeyi tasnif etmiş. Hayli uzun olan Salman bey hikâyesinin içinde hayattan alınan bu vaka ve şiirler bir pasaj olarak yerleştirilmiş. Bu çeşit bir tasnife ikinci misale bu sefer Âşık Mehmet Hicranî'den derlediğimiz bir hikâyede rastladık; bu hikâye, ufak tefek değiştirmelerle gene böyle bir vaka bütününü içine alıyor. Bu hikâyenin adı Hanlar'dır. Esası olan yaka hâlâ civar halkın hafızasında yaşıyor. Hikâye tasnif etmek kabiliyetinde olan Sosgirt'li Mehmet Hicranî bu yakaya şahit olmuş, aralarına türküler katarak, kahramanların isimlerinde ve yerlerinde bazı değişiklikler yaparak bir hikâye haline getirmiş. Hikâyeyi ve hikâyeye esas tema vazifesi gören vakayı kendisinden tesbit etmek mümkün oldu. Böylece halk hikâyelerinin hayatla ilgilerine dair bilmediğimiz bir vesika ele geçirmiş olduk." (Başgöz 1986: 268-275)

Salman Bey adlı hikâyenin son türküsünde, hikâyenin 1311 (1895) yılında Âşık Şenlik tarafından tasnif edildiği belirtilir:

*“Tarih min üç yüz on birde
Bele oldu vasfı halım
Var olsun ulusum elim
Şenlik'ten armağan size” (Alptekin-Coşkun 2006: 91-95).*

Şenlik'in tasnif ettiği hikâyeleri başka âşık-hikâyeciler de anlatmaktadır. Mesela Lâtif Şah hikâyesini Şenlik dışında Lâçin, Müdâmî, Pünhânî, İslâm, Karahanlı, Nusret, Hasan Turan, Şeref Taşlıova gibi hikâyeci-âşıklar anlatmaktadır. Salman Bey ile Turnatel Hanım hikâyesini de Müdâmî, Gülistan, Cevlânî, Lâçin, İslâm, Karahanlı, Şeref, Çobanoğlu, Muharrem Aslan, Hasan Turan; Sevdakâr Şah ile Gülenaz Sultan'ı da yine Gülistan, Müdâmî, Lâçin, İslâm, Karahanlı, Şeref Taşlıova, Muharrem Aslan, Hasan Turan gibi farklı âşıklar anlatmaktadır.

Bu hususta Taşlıova'nın bir hassasiyetinden bahsetmek gerektiği düşüncesindeyiz. Bu hususta Nail Tan'ın yazdığına göre Taşlıova, repertuarında bulunmasına karşılık bazı hikâyeleri anlatmamış, daha iyi anlatıcılara bırakmıştır. Özellikle Âşık Şenlik'in Salman Bey, Sevdakâr Şah, Lâtif Şah hikâyelerini anlatmaktan kaçınan Taşlıova, bu hikâyelerin, değiştirilmeden, Âşık Şenlik'in üslûbunda anlatılması gerektiğine inanmaktadır (Tan 2004; 296-306).

HENÜZ HİKÂYE BÜTÜNLÜĞÜNE KAVUŞMAMIŞ EPİZOTLAR

Kars ve çevresinde usta âşıkların karşılaşmaları veya deyişmeleri ile “serencam” adı verilen türkölü hikâyeleri de anlatılmaktadır. Bunlar henüz tam anlamıyla bir halk hikâyesi sayılmazlar. Belki hikâyeleşmenin başlangıcı olarak değerlendirilebilecek metinlerdir. Bunlardan karşılaşma şeklinde olanlar aşağıda sıralanmıştır.

1. Şenlik-Feryadî Karşılığı İslâm
2. Şenlik-İzanî Karşılığı İslâm, Pünhânî, Karahanlı, Nusret
3. Şenlik-Kılıççı Karşılığı İslâm, Karahanlı, İlhamî, Çobanoğlu
4. Şenlik-Nurî Karşılığı İslâm
5. Şenlik- Sümmanî Karşılığı İslâm, Pünhânî, Karahanlı, Çobanoğlu
6. Şenlik-Şair Abbas Karşılığı İslâm, Karahanlı, Nusret
7. Şenlik- Şair Nebî Karşılığı İslâm
8. Şenlik-Şikeste Peri Karşılığı İslâm

Usta âşıkların deyişmelerini veya karşılaşmalarını çırakları veya diğer âşıklar da hikâyeleştirerek anlatabilmektedirler. Mesela Pünhanî, Şenlik-İzanî Karşılığı ile Şenlik Sümmanî Karşılığı İslâm ise Şenlik-Nurî Karşılığı, Şenlik-Şair Abbas Karşılığı, Şenlik-İzanî Karşılığı, Şenlik-Kılıççı Karşılığı, Şenlik-Sümmanî Karşılığı, Şenlik-Şikeste Peri Karşılığı, Şenlik-Feryadî Karşılığı, Şenlik-Şair Nebî Karşılığı hikâyeli şekliyle anlatmaktadır. Yine Karahanlı adlı bir aşığın da Şenlik-Şair Abbas Karşılığı, Şenlik-İzanî Karşılığı, Şenlik-Kılıççı Karşılığı ile Şenlik-Sümmanî Karşılığı anlattığı kaynaklarda yer almaktadır. İlhamî'nin Şenlik-Kılıççı Karşılığı, Nusret'in Şenlik-Şair Abbas Karşılığı ile Şenlik-İzanî Karşılığı, Murat Çobanoğlu'nun

da Şenlik-Kılıççı Karşılığı ile Şenlik-Sümmanî Karşılığını anlattığını bilmekteyiz (Durbilmez 2006: 344).

Şeref Taşlıova da, ustası Âşık Şenlik'in oğlu Âşık Kasım'dan Şenlik'in tasnif ettiğı Salman Bey, Sevdakâr Şah ve Lâtif Şah hikâyelerini öğrenip anlattığı gibi, "usta malı serencamlar" yani "kısa hikâyeler" de söylemektedir. Bunlardan bazıları da Şenlik'le ilgilidir: Âşık Şenlik'le Kılıççı Mustafa Karşılığı, Âşık Şenlik ve Kars'ın İşgali ve Âşık Şenlik'in Revan Seyahati ve Ölümü (Türkmen-Taşlıova-Tan 2008: 473-538).

Anadolu dışında İran'da ve Azerbaycan'da da bu tür metinlerin varlığından haberdarız. Azerbaycan'da âşıkların başlarından geçen ve henüz hikâyeleşmemiş metinlere "revayet", "ehvalat" gibi isimler verilmektedir. XVI. yüzyıldan itibaren Çıldır'a bağlı bir yer olan, daha sonra Ermenistan'da kalan kadim Türk yurdu Ağbaba'dan derlenen metinler arasında Âşık Şenlik'i de içine alan bir çok âşık rivayeti anlatılmaktadır. Özellikle Âşık Şenlik'in öğrencilerinden Âşık Nesib'in buralı olması, Şenlik'in bu bölgede sevilip benimsenmesine vesile olmuştur. Âşık İskender Ağbabalı, Âşık Paşa Göydağı ve Mahmud Baba'dan alınan bu rivayetlerden bazıları şöyledir:

1. Aşık Şenniyin Nesifnen Görüşmesi, Nesivin Ona Şayird Olması: Bu rivayet Güllübulah'ta bir toya katılan Âşık Şenlik'in burada Âşık Nesib'i tanıyıp onu çırak edinmesini konu alan bir metindir. Burada Nesib'in Şenlik'in huzurunda çalıp söylemesi, daha sonra Şenlik'le değişmesi anlatılmaktadır (AFA VIII: 299-304).

2. Aşık Şenniyin Mumuhan Seferi: Bu rivayette annesi Gülnaz Hanım, oğlu Âşık Nesib'in âşık olduğu zengin kızı Emine'yi vermedikleri için Âşık Şenlik'e mektup yazıp, yardım ister. Şenlik de gelip çırağı Nesib için kızı ister ve alır. Bu arada şiirler yer almaktadır (AFA VIII: 329-335).

3. Canbaz Kızı: Bu rivayet Şenlik'in yeni evli iken Canbaz Yaylasında gördüğü güzel bir kızla karşılıklı değişmesini anlatır (AFA VIII: 340-343).

4. Aşık Nesivin İrevan Seferi: Bu rivayet doğrudan Şenlik'le ilgili değil. Ancak Sovyet döneminde Ermenilerin Ruslarla beraber Erivan'da Türklere yaptıklarını ele alan, bu arada Nesib'in ustasının Erivan'da zehirlendiğini hatırlayıp onun için bir şiir söylediği rivayet (AFA VIII: 375-379).

Zeynelabidin Makas da, Âşık Şenlik'i iyi bilen Âşık İslâm Erdener ile Borçalılı usta âşıklardan Hüseyin Saraçlı'dan 1986'da derlediği "Âşık Şenlik'in Borçalı Seferi"nin özetini yayımlamıştır (Makas 1999). Mürsel Hekimov, Z. Makas'ın özetini verdiği "Âşık Şenliyin Borçalı Seferi"ni Âşık Hüseyin Saraçlı'dan derleyip yayımlamıştır (Hekimov 1999: 217-228).

Ali Kafkasyalı ise 2000 yılının Mart ayında İran'da "Şenlik'in Revan Seferi ve Zehirlenmesi" üzerine anlatılan hikâyeyi hocası Hasan Gaffari'den öğrenmiş olan Tebriz'in ünlü âşıklarından Cengiz Biriya'dan dinleme imkanı bulmuş ve yayımlamıştır (Kafkasyalı 2004).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yukarıdaki bilgilerden de görüleceği üzere hikâye anlatma geleneğine oldukça vakıf olan Şenlik'in kendi tasnif ettiği üç hikâyesinin yanı sıra hakkında henüz tam hikâye bütünlüğüne kavuşmamış "karşılaşma"lar ve "serencam"lar da başka âşıklar tarafından anlatılmaktadır. Şenlik'in kendi tasnif ettiği üç hikâyesinin konu bakımından kaynağına ve hikâyelerin içeriğine dikkat edilirse kendi hayatıyla fazla bir ilgisinin olmadığı görülecektir. Yani Şenlik'in tasnif ettiği hikâyeler kendi biyografisine ışık tutabilecek metinler değildir, dolayısıyla biyografik mahiyette eserler olarak değerlendirilemez. Oysa onun hakkında anlatılan "serencam"lar ve "karşılaşma"lar doğrudan onu ilgilendiren metinlerdir ve başka âşıklar tarafından söylenmektedir. O halde Türk halk hikâyelerinin önemli bir kısmının, bir âşığın hayatını konu alması itibariyle biyografik mahiyet taşıdığı şeklindeki genelleyici hükümün tartışmalı bir hüküm olduğunu söyleyebiliriz. Hatta halk hikâyelerinin "ferdî edebiyat ürünü" ve "bir âşığın hayatını gerçekçi biçimde yansıtan" hikâyeler oldukları şeklindeki değerlendirmeler de tartışma götürür hükümlerdir. Hikâyeler bilimsel yöntemlerle incelendikçe ve monografiler yayımlandıkça gelenekteki malzemedan istifade etmenin, bu türün en başarılı olduğu özelliklerden biri olduğu görülecektir. Bazen bir türkü, bir efsane, yaşanmış bir olay veya bir âşığın şiiri kolayca bir halk hikâyesinin ilham kaynağı olabilmekte, hatta bazı başka hikâyelere epizot olarak da atlayabilmektedir. Bu bakımdan halk hikâyelerinin bazı âşıkların bire bir hâl tercümeleri olduğunu ve şiirlerin de tamamıyla hikâyenin bağlandığı âşığa ait olduğunu söylemek imkânsız görülmektedir. Ne Karacaoğlan'ın hayatına bağlı hikâyeleri, ne de Kerem ile Aslı gibi hikâyeleri bundan vareste tutmak mümkündür. Her halk anlatmasında olduğu gibi bu hikâyelerde de gelenekten istifadeyle alınmış pek çok anonim motif, unsur ve şiir görülmektedir: Dağların âşığa yol vermesi, âşığın turnalarla memleketine haber yollaması ve karşılaştığı her güzele şiirler söylemesi gibi.

Hikâyelerde yer alan manzum kısımlarda da, yani şiirlerde de aynı durum söz konusudur. Hikâyelerde yer alan şiirlerin pek çoğu benzerdir ve bu benzerlikler halk şiirindeki ortak konu, biçim ve nazire geleneğine bağlanabilir mahiyettedir. Mesela Âşık Şeref Taşlıova, anlattığı usta malı hikâyelerin tamamına yakınında şiirlerin makamını kendisinin belirlediğini, hatta bir çok hikâyenin şiirlerinin de kendisine ait olduğunu ifade etmektedir (Tan 2004: 296-306).

Sonuçta bir halk hikâyesinin tasnifi için Şenlik'te olduğu gibi aşağıdaki unsurların temel unsurlar olduğunu düşünüyoruz:

a) Âşığın muhakkak geleneğe vakıf olması gerekir, yani usta bir hikâyeci-âşık olması icap eder.

b) Hikâyeci-âşığa ilham veren bir olayın, yani "kara hikâye" şeklinde gelenekte var olan ve anlatılan bir epizot veya yaşanmış çekirdek bir olayın bulunması gerekir. Bu olay, hikâyenin kurgusuna Şenlik'te olduğu gibi çok az da yansıyabilir, ancak ilham verici bir etkiye sahip olmalıdır.

c) Âşığın şiir söyleme, özellikle de irtical yeteneği olmalıdır. Ayrıca usta malı şiirlere de hakim olmalıdır. Çünkü "kara hikâye"yi şiirlerle bezerken kendi şiirleri

yanında usta malı veya diğer halk hikâyelerinden şiirleri de uygun yerlere monte edebilmeli, hatta anlatım esnasında irticalen şiirler de söyleyebilmelidir.

Bu durumda şunlar her hikâye için ortak olarak söylenemez:

a) Her âşık hikâye tasnif etmez ya da edemez. Ancak usta âşıklar hikâye tasnif edebilmektedir.

b) Aşığın hikâyesinde anlattığı olayları kendi biyografisi veya hayatından kesitler olarak değerlendirmek yanlıştır. Bu bilgileri esas alarak üzerinden oldukça uzun bir zaman geçip musannifi unutulmuş hikâyeler için hikâye kahramanından hareketle metnin bir aşığın biyografisi şeklinde sunulması da doğru olmaz. Sonuçta âşıkların biyografisinden oluştuğu söylenen hikâyelerin hiç de öyle olmadığı, konunun kaynağı ve şiirleri bakımından son derece kurgusal oldukları görülmektedir.

c) Metindeki şiirleri esas alarak, bu şiirlerin hikâye kahramanı olarak sunulan aşığın şiirleri olduğunu iddia etmek mümkün değildir.

d) Her “serencam” veya “karşılaşma” hikâyeleşmek için uygun fırsat ve şartı bulamayabilir. Bu bakımdan Güney Anadolu bozlakları ile benzeşen bazı epizotların henüz hikâyeleşme fırsatı bulamadıklarını değerlendirmek durumundayız. Bu hikâyeler yeterli zaman bulamadıkları ve âşıklık geleneği içinde bir musannif elinde tam hikâye formatına kavuşamadıkları için gelenekte parçalar halinde yaşamışlar ve öyle kalmışlardır.

e) Bir başka nokta âşıkların kendi hikâyelerinin musannifi olup olmadıkları meselesidir. Âşık Şenlik'in tasnif ettiği hikâyeler ve gelenekte yaşayan epizotları kurgulayıp anlatanlara bakacak olursak bu da doğru bir yaklaşım değildir. Hikâyeler bir aşığın etrafında cereyan etmiş olaylar olarak parçalar halinde anlatılırken bunları ya çıraklarından biri ya da bir başka âşık birleştirip hikâye haline getirebilmekte veya getirememektedir.

KAYNAKÇA

AFA 2003: Azerbaycan Folkloru Antologiyası VIII Kitab (Ağbaba Folkloru), Bakı: Seda Neşriyyatı, 2003.

AFK 2010: Azerbaycan Folkloru Külliyyatı XXI. C. Dastanlar XI. Kitab (2010), Bakı: Nurlan Neşriyyatı.

ALPTEKİN, Ali Berat - Nizameddin Coşkun (2006). Çıldırli Âşık Şenlik Divanı (Hayatı-Atışmaları ve Hikâyeleri), Ankara: Çıldır Belediyesi Yayınları.

ASLAN, Ensar (1975). Çıldırli Âşık Şenlik Hayatı, Şiirleri ve Hikâyeleri (İnceleme-Metin-Sözlük), Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

ASLAN, Ensar, (2001). Çıldırli Âşık Şenlik, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Yayını.

BAŞGÖZ, İlhan (1986). Folklor Yazıları, İstanbul: Adam Yayınları.

BORATAV, Pertev Naili (2002). Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği, 3. Bs., İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Dastanlar (1993). Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı.

DURBİLMEZ, Bayram (2006). *Somut Olmayan Kültür Mirası: Halk Hikâyeciliği ve Kars Yöresi Âşıkları*, Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Halkbilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 341-370.

KAYA, Doğan (2003). *Lâtif Şah Hikâyesi*, Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri, 3, Sivas, 177-278.

MAKAS, Zeynelabidin (1999). *Âşık Şenlik'in Borçalı Seferi*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 6, Güz 1999, 303-319; aynı yazı için bk. *Âşık Şenlik Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, 199-215;

CAFEROĞLU, Ahmet (1942). *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar I*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 20-47.

ESKER, Naile (2007). *Unudulmuş Aşık: Aşık Nesib*, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Folklor İnstitutu Ortaq Türk Keçmişinden Ortaq Türk Geleceğine V. Uluslararası Folklor Konfransı, Bakı 2007, s. 424-427.

GÜLTEKİN, Mustafa (2004). *Lâtif Şah Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

HEKİMOV, Mürsel (1999). *Azerbaycan Halk Dastanları, Efsane-Esatis ve Nağil Deyimleri*, Bakı: Maarif Neşriyyatı.

KAFKASYALI, Ali (2004). *Âşık Şenlik'in Revan Seferi ve Zehirlenerek Öldürülmesi*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 25, Erzurum: 107-120.

SAKAOĞLU, Saim (1999). *Lâtif Şah, Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 71-104.

TAN, Nail (2004). *Âşık Şeref Taşhova: Hayatı, Şairliği, Hikâyeciliği*, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Folklor İnstitutu Ortaq Türk Keçmişinden Ortaq Türk Geleceğine II. Uluslararası Folklor Konfransı Materialları, Bakı: 296-306.

TÖKEL, Dursun Ali (2007). *Sevdakâr Şah ve Gülenaz Sultan Hikâyesi: Yapısal Açından Bir İnceleme*, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 2/4 Fall 2007, 783-794.

TÜRKMEN, Fikret-Taşhova, M. Mete-Tan, Nail (2008). *Âşık Şeref Taşhova'dan Derlenen Halk Hikâyeleri*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayın